

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА РОМАНО-ГЕРМАНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ

МОВНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ АРТЕФАКТНОГО ПРОСТОРУ ЛЮДИНИ

Колективна монографія

ІСТОРІЯ ТА СЬОГОДЕННЯ
ФІЛОЛОГІЧНОЇ НАУКИ

Том 4

РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
РІВНЕ 2021

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА РОМАНО-ГЕРМАНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ

МОВНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ АРТЕФАКТНОГО ПРОСТОРУ ЛЮДИНИ

Колективна монографія

ІСТОРІЯ ТА СЬОГОДЕННЯ
ФІЛОЛОГІЧНОЇ НАУКИ

Том 4

РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
РІВНЕ 2021

УДК 81'37; 003; 81'22, 004.83:316.77

М 74

Рецензенти:

- Леміш Н.Є.** доктор філологічних наук, професор
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова (м. Київ)
- Славова Л.Л.** доктор філологічних наук, професор
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка (м. Київ)

Рекомендовано до друку Вченою радою
Рівненського державного гуманітарного університету
(*протокол № 5 від 27 травня 2021 р.*)

Колектив авторів:

Аладько Д.О., Деменчук О.В., Калініченко М.М., Кучма Т.В., Мізін К.І., Орел І.І.,
Павлова О.І., Павловська Л.О., Толчєєва Т.С., Чеберяк А.М.

Мовна концептуалізація артефактного простору людини
М 74 : колективна монографія / кол. авт. ; голов. ред. О. Деменчук. Рівне: РДГУ,
2021. 139 с. (Історія та сьогодення філологічної науки ; т. 4).

Linguistic conceptualisation of person's artifact space
: Collective work / auth. ; O. Demenchuk (ed.). Rivne: RSUH, 2021. 139 p.
(History and Contemporaneity of Philological Science ; v. 4).

У колективній монографії представлено розвідки, предметом аналізу яких є проблематика реконструкції мовної картини артефактного світу людини. На матеріалі германських, романських та слов'янських мов (англійська, німецька, французька, чеська, польська, болгарська, українська, білоруська, російська) розглянуто низку актуальних питань, присвячених семантичному моделюванню артефактного простору людини, аналізу артефактних номінацій, дослідженню механізмів формування та реалізації артефактних концептів.

The collective work deals with the linguistic reconstruction of person's artifact world. Based on the Germanic, Romance and Slavic languages (English, German, French, Czech, Polish, Bulgarian, Ukrainian, Belarusian and Russian), the paper focuses on the topical issues related to the semantic modelling of person's artifact space, analysis of artifact designations, study of artifact concepts.

УДК 81'37; 003; 81'22, 004.83:316.77

ЗМІСТ

**СЕМАНТИЧНІ МОДЕЛІ
АРТЕФАКТНОГО ПРОСТОРУ ЛЮДИНИ**

<i>Деменчук О.В.</i> АРТЕФАКТНІ НОМІНАЦІЇ ЯК ДЕСКРИПТОРИ АНТРОПОМЕТРИЧНИХ СМИСЛІВ	6
--	---

<i>Мізін К.І.</i> АРТЕФАКТНИЙ КОД КУЛЬТУРИ В СЕМАНТИЦІ УСТАЛЕНИХ ПОРІВНЯНЬ	21
---	----

<i>Толчеева Т.С.</i> СИГНІФІКАТИВНІ АРТЕФАКТИ-МІФОЛОГЕМИ В ЕТНОМОВНІЙ СВІДОМОСТІ БРИТАНЦІВ ТА СХІДНИХ СЛОВ'ЯН ..	37
---	----

**АРТЕФАКТНІ НОМІНАЦІЇ
У ЗІСТАВНО-ТИПОЛОГІЧНОМУ ВИСВІТЛЕННІ**

<i>Аладько Д.О.</i> СЕМАНТИЧНИЙ СТАТУС НОМІНАЦІЙ ПОСУДУ В МЕЖАХ КЛАСУ АРТЕФАКТІВ	63
---	----

<i>Кучма Т.В.</i> АРТЕФАКТИ У ВЕРБАЛЬНИХ АСОЦІАЦІЯХ	77
---	----

<i>Павлова О.И.</i> АРТЕФАКТНЫЕ НОМИНАЦИИ МУЗЫКАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ (НА МАТЕРИАЛЕ АНГЛИЙСКОГО, ФРАНЦУЗСКОГО, РУССКОГО И УКРАИНСКОГО ЯЗЫКОВ)	87
--	----

<i>Павловська Л.О.</i> АРТЕФАКТ ЯК ЗАСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ СЕМАНТИКИ РИТУАЛЬНИХ ВЕРБАЛЬНИХ ФОРМУЛ ПОБАЖАНЬ У РІЗНОСТРУКТУРНИХ МОВАХ	95
--	----

**АРТЕФАКТНІ НОМІНАЦІЇ
У НАЦІОНАЛЬНІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ**

<i>Орел І.І.</i> НОМІНАЦІЯ АРТЕФАКТІВ У СТРУКТУРІ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ЯК ЗАСІБ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ ЕТНОКУЛЬТУРНИХ СТЕРЕОТИПІВ	105
---	-----

**АРТЕФАКТНІ НОМІНАЦІЇ
У ПРОСТОРИ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ**

<i>Чеберяк А.М.</i> СИМВОЛИ І АРТЕФАКТИ РОСІЙСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ КРІЗЬ ПРИЗМУ МОВНОЇ ГРИ В РОМАНІ Т. ТОЛСТОЇ «КИСЬ»	117
---	-----

**АРТЕФАКТНІ НОМІНАЦІЇ
ЯК ОБ'ЄКТИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ**

<i>Калініченко М.М.</i> ДОСЛІДЖЕННЯ СЛОВЕСНИХ ПОЗНАЧЕНЬ ТОРГОВЕЛЬНИХ МАРОК: МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ПІДХІД В СУЧАСНІЙ ГУМАНІТАРИСТИЦІ	127
--	------------

ПЕРЕДМОВА

У колективній монографії «Мовна концептуалізація артефактного простору людини» представлено результати роботи V Міжвузівського науково-практичного семінару «Історія і сьогодення філологічної науки», який відбувся 21 травня 2021 року на кафедрі романо-германської філології Рівненського державного гуманітарного університету. Тема семінару: «Людина і артефакт. Мовна концептуалізація матеріального та духовного світу людини».

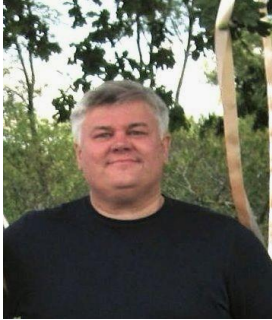
Актуальність обраної теми зумовлена загальним антропоцентричним спрямуванням сучасних мовознавчих досліджень, тенденцією до вивчення мови в тісному зв'язку з духовно-практичною діяльністю людини.

Семінар об'єднав науковців, які займаються проблематикою реконструкції мовної картини артефактного світу людини. На матеріалі германських, романських та слов'янських мов (англійська, німецька, французька, чеська, польська, болгарська, українська, білоруська, російська) було розглянуто низку актуальних питань, присвячених семантичному моделюванню артефактного простору людини, аналізу артефактних номінацій, дослідженню механізмів формування та реалізації артефактних концептів.

Монографія є складовою науково-дослідної роботи кафедри над проектом «Людина в багатовимірному концептуальному просторі: типологія, семантика, дискурс» (2020-2025) – державний реєстраційний номер 0121U109564. Проект вирішує фундаментальні завдання сучасної мовознавчої науки, пов'язані з реконструкцією мовної картини внутрішнього та зовнішнього світу людини, семантичним моделюванням її ментального, артефактного, соціального, аксіологічного та семіотичного простору, дослідженням способів і засобів мовної репрезентації ментальних ситуацій, об'єктів матеріальної і духовної культури, суспільних відносин, цінностей і ціннісних орієнтирів, особливостей функціонування знаків і знакових систем.

СЕМАНТИЧНІ МОДЕЛІ АРТЕФАКТНОГО ПРОСТОРУ ЛЮДИНИ

Деменчук О.В.

доктор філологічних наук, професор
Рівненський державний гуманітарний університет

АРТЕФАКТНІ НОМІНАЦІЇ ЯК ДЕСКРИПТОРИ АНТРОПОМЕТРИЧНИХ СМИСЛІВ

Вступ

Визначальною рисою сучасних ономазіологічних досліджень є декларація доцільності та необхідності застосування атропоцентричного підходу до аналізу номінативних засобів мови. Об'єктом такого аналізу слугують ті елементи «мовної когніції» (Дем'янков, 1994, с. 27), які в певному аспекті розкривають особливості номінативних стратегій людини. З одного боку, такий підхід орієнтований на експлікацію втілених у мовному знаку знань людини, з іншого – знань про саму людину, про її інформаційний (світ експерієнціальних об'єктів) та енергетичний (світ матеріальних об'єктів) простори, див. (Кустова, 2005, с. 56). У першому випадку доцільно говорити про номінацію, реалізовану в межах «широкої» семантики, яка ставить за мету вивчення «мовних репрезентацій концептуальних структур людської свідомості» (Кубрякова, 2004, с. 14). Інший ракурс визначає номінацію «вузької» семантики, яку можна схарактеризувати як власне антропосемантику, або семантику щодо людини, завданням якої є встановлення особливостей мовного втілення людиною знань про себе та своє оточення. Пор. «Слова ж придумуються для того, щоб назвати щось **всередині** нас, а такі структури з'являються з досвідом пізнання світу» (ор. cit., с. 70).

Загальна спрямованість когнітивної лінгвістики на пояснення феномену мови стосовно носія цього феномену – людини – визначає об'єкт аналізу – антропометричні артефактні номінації – назви, які характеризують людину за ознакою певного матеріального об'єкта (артефакту).

Артефактні номінації слугували об'єктом численних досліджень у мовознавстві. Предметом аналізу були: функціональні (Омельченко, 1989) та лінгвокогнітивні (Деменчук, 2004; Васильєва, 2006) особливості композитних бахуврихі антропосемічного поля в англійській мові; специфіка функціонування дієслів у їх взаємозв'язку з семантикою суб'єктних та об'єктних актантів (Петрова, 2002); мотиваційні процеси у фразеологічних одиницях української мови (Селіванова, 2004); когнітивні характеристики предметних імен (Рахилина, 2008); метафоричні моделі в сучасному політичному дискурсі (Андрейченко, 2012); семантика артефактних номінацій (Siefkes, 2012; Grimm & Levin, 2017); мовна концептуалізація та категоризація артефактів (Carrara & Mingardo, 2013; Аладько, 2014; Тищенко, 2017; Levin et al., 2019).

Невирішеним залишається питання когнітивного моделювання номінативних процесів артефактними назвами складної структури, що належать до фразеологічного фонду мови. Актуальність такого підходу зумовлена спрямованістю сучасних лінгвістичних досліджень на розгляд особливостей репрезентації знань у мові, зокрема з'ясування механізму номінативного втілення знань про людину в аспекті її духовно-практичної діяльності.

Мета розвідки – розглянути систему (сигніфікативних і денотативних) дескрипторів та схарактеризувати когнітивні моделі антропометричних артефактних номінацій в англійській мові.

Початково аналіз антропометричних артефактних номінацій передбачає їх класифікацію у межах системи сигніфікативних і денотативних дескрипторів. На другому етапі передбачається встановлення регулярних співвідношень дескрипторів у межах номінативного обсягу артефактних назв. Кінцева мета аналізу – схарактеризувати когнітивні моделі та з'ясувати їх роль у реалізації номінативних стратегій антропометричних артефактних назв.

1. Антропометричні артефактні номінації

Антропометричні артефактні номінації – це ідіоматичні назви складної структури, семантика яких кодує інформацію про людину в її взаємодії зі світом матеріальних речей, пор.: *armchair traveller* «someone who looks at travel films on television or reads books on travelling from the comfort of his armchair instead of visiting the countries himself» (PDEI, p. 150), *carpet-bagger* «a candidate for election

who has no roots or interest in the constituency he wishes to represent» (PDEI, p. 152), *hatchet-man* «a person who is expert at destroying the reputation of an opponent» (PDEI, p. 210) тощо. Як ідіоматичні назви антропометричні артефактні номінації – це відтворювані семантично переосмислені (зв'язані) сполучення слів, концептуальна структура яких представлена у вигляді інформаційної «згортки», готової до використання як «текст у тексті» (Телия, 1996, с. 8), пор.: *part of the furniture* «a person whose presence is ignored because he no longer plays any part in the life of a family or enjoys their respect»: *I've been a servant here for fifty years, but no one thought of telling me that we are moving. But then, I'm only a part of the furniture* (PDEI, p. 149).

1.1. Знакова природа антропометричних артефактних номінацій

Як мовні знаки антропометричні артефактні назви слугують засобом втілення інформації про антропометричні (від грец. *anthrōpos* 'людина' і *métron* 'міра') характеристики людини – її тіло, дії, стани, властивості, поведінку тощо. Існує припущення, що біологічний «інструментарій» індивіда перебуває у певних співвідношеннях з елементами зовнішньої атрибутики людини, здійснюючи у такий спосіб функцію обміну між людиною та світом і визначаючи тим самим його міру. Біологічні інструменти – своєрідні внутрішні речі, які співвідносяться із зовнішніми речами і є їхнім теоретичним субстратом, програмою, прототипом, і що зовнішні речі, або просто речі, є природним продовженням біологічних «інструментів» (внутрішніх речей), які виведені вже за межі людського тіла і здійснюють ті ж функції (Топоров, 1995, с. 12).

Реалізація відповідного пізнавального моменту у номінативній діяльності індивіда визначатиме особливості антропометричної артефактної номінації. Передбачається, що така номінація демонструватиме непрозорість відношень між планом вираження і планом змісту в аспекті позначення внутрішнього, духовного світу людини номінативними засобами, що характеризують зовнішні матеріальні об'єкти (артефакти). У цьому випадку доцільно говорити про експлікацію додаткових смислів, що виникають на основі стереотипу – «фрагмента картини світу, що уособлює результат пізнання дійсності певним угрупованням і представляє його у вигляді схематизованої стандартної ознаки» (Селіванова, 2004, с. 247).

Позначення стійкої структури свідомості (стереотипу) носить досить специфічний характер. Фіксуючи жорсткі конекції концептів в етносвідомості, стереотип «формує» структуру мовного знака залежно від того, які ознаки набувають домінуючого статусу у процесі (вторинної) номінації. Активізація таких ознак створює підґрунтя для експлікації додаткових, прирощених смислів, які з первинними ознаками перебувають у відношенні комплементарності. Це дає підставу розглядати деякі випадки вторинної номінації як результат розширеної стереотипізації. Останню, на нашу думку, можна вважати одним із когнітивних механізмів, за допомогою якого відбувається кодування антропометричних смислів в артефактних назвах. Для втілення таких смислів вторинне фразеотворення в англійській мові використовує техніки метафоричних переносів, зосереджуючись на експлікації тих семантичних позицій знака, які кодують інформацію про певний матеріальний об'єкт. Зокрема, в номінації *bigwig* «a very important, influential person» (PDEI, p. 174) розширення стереотипу, реалізоване на основі метафоричного переосмислення уподібнення надмірного розміру перуки до високого суспільного статусу денотата (*rich and important men would have larger, more expensive wigs*), виявляє прирощення додаткового смислу 'мати більше чогось, що зазвичай має людина'.

1.2. Лінгвокогнітивна природа антропометричних артефактних номінацій

Ми виходимо з припущення, що антропометричні артефактні номінації характеризують світ дискурсу (певну ситуацію або її фрагмент) через відношення «часткової тотожності» об'єкта до певної частини «сфери буття», див. (Арутюнова, 1976, с. 210; Шатуновский, 1996, с. 138). Часткова тотожність передбачає ідентифікацію об'єкта з конвенціоналізовано закріпленим у суспільній свідомості атрибутом. Пор.: «Акт ідентифікації встановлює тотожність об'єкта самому собі шляхом зіставлення властивостей, ознак, фактів і т. ін., які представлені в безпосередньому спостереженні або надходять каналами інформації, з відомостями або враженнями, що впливають із минулого досвіду» (Арутюнова, 1976, с. 284).

На рівні семантики артефактних номінацій ідентифікація об'єкта осмислюється в межах протиставлення: «наявність – якісна ідентифікація Y-а» (інформація про те, до якого саме класу належить той Y, який є в X), див. (Селиверстова, 2004, с. 629). Належність Y-а

до певного класу передбачає відношення цього елемента до певної множини або підмножини, що й створює передумову ідентифікації об'єкта. Семантика антропометричної артефактної лексики кодує інформацію про такого типу відношення у вигляді двох компонентів: а) характеристики (індивідуалізації) та б) виділення, виокремлення (обмеження), див. (Арутюнова & Ширяев, 1983, с. 69-82).

Компонент характеристики можна кваліфікувати як вимір, який кодує інформацію про типову характеристику об'єкта. Така характеристика приписується об'єктові «за умовчанням» на тій підставі, що об'єкт не може бути ідентифікований без урахування цієї властивості. З цього погляду типова характеристика – це варіант (само)ідентифікації об'єкта.

Об'єкт може бути ідентифікований за ознакою змінних або незмінних у часі характеристик, пор. поняття «жорсткий та нежорсткий десигнатори» (Крипке, 1982, с. 351). Незмінні у часі характеристики об'єкта осмислюються як його постійні властивості (атрибути), пор.: *blue-stocking* «one who frequented Mrs. Montague's 'Blue Stocking' assemblies; thence transferred sneeringly to any woman showing a taste for learning, a literary lady» (OED). Локалізатором, або сферою буття об'єкта (у термінах Н.Д. Арутюнової), в цьому випадку є (родова) множина 'верхній одяг певного кольору, як ознака соціального статусу людини'. Дещо відмінна картина спостерігається в англійській номінації *blue-coat* «one who wears a blue coat» (OED), яка засвідчує ідентифікацію на основі змінних у часі характеристик об'єкта. Акт ідентифікації в цьому випадку передбачає характеристику об'єкта у просторово-часовому зрізі, в якому виявляється «непостійний аспект об'єкта» (Шатуновский, 1996, с. 88), пор.: (1598) *A swaggering blew-coate* ['almsman', 'beadle'] *at an ale-house doore.* (1699) *That the fame could so soon reach Phalaris's ear in his Castle through his Guard of Bluecoats* ['soldiers']. (1862) *The admiral became gracious and condescending to his brother bluecoats* ['sailors']. (1932) *No cop could think that he was going to get away with pushing his son. And he told the damn bluecoat* ['policeman'] *that he'd punch him all over the corner* (OED). Таку ж ситуацію спостерігаємо в номінаціях із широким екстенціоналом значення, пор.: *green collar* «workers in a wide range of professions relating to the environment and renewable energy»: *Unfortunately, there is a tremendous shortage of individuals with the necessary skills in sustainability practices, and employers seeking more «green-collar» workers often face bleak prospects* (FD).

У межах ситуації «виділення (виокремлення)» ідентифікація засвідчує звуження обсягу локалізатора. Сфера буття «конкретизується і переважно звужується: «справжньою», безпосередньою сферою буття є в цьому випадку не множина, позначена локалізатором або асоційована з ним загалом, а та підмножина цієї множини, яка належить до класу (роду), позначеному означуванним іменем» (Шатуновский, 1996, с. 142). У такий спосіб ідентифікація об'єкта реалізується через відношення «елемент – підмножина», пор.: *fifth wheel* «an unneeded extra, superfluous person»: *Bill always begs to come on camping trips with us, but really, he's a fifth wheel* – локалізатором об'єктів є підмножина 'зайвість (непотрібність); надмірність', пор.: *superfluous* «that is not needed or required; unnecessary, needless, uncalled-for; excessively abundant» (OED). Особливістю артефактних номінацій, дотичних до ситуації «виділення (виокремлення)», є наявність у їх семантиці оцінних компонентів, які характеризують ступінь ціннісного ставлення до об'єкта позначення, пор.: *big cheese* «an important person in a company or an organization with a lot of influence»: *He left business school and became a big cheese in the City* (CD); *penny pincher* «a niggardly person»: *Typical of the penny-pincher miser* (OED); *smart cookie* «a clever person who makes good decisions»: *The woman in charge was obviously a smart cookie with a lot of experience* (CD).

2. Артефактні номінації в аспекті дескрипторної теорії метафори

Згідно з положеннями дескрипторної теорії метафори (Баранов, 2014) дескриптори позиціоновано як двохелементну множинність метафоричної проекції (mapping) царин джерела (сигніфікативний дескриптор) та мети (денотативний дескриптор). Множинності сигніфікативних дескрипторів, об'єднані спільною темою, формують метафоричні моделі; множинності денотативних дескрипторів характеризують типи метафоризованих сутностей. Зокрема, метамовний запис дескрипторів для номінації *bluejacket* «an enlisted man in the navy» виглядатиме так: {<blue jacket, ОДЯГ (УНІФОРМА)>, <an enlisted man in the navy, ЛЮДИНА ПЕВНОЇ ПРОФЕСІЇ>}.

2.1. Сигніфікативні дескриптори

А. КЛАС «ОДЯГ (ЕЛЕМЕНТ ОДЯГУ)»: *black belt, black-coat, bluecoat, blue apron, greencoat, green beret, grey-coat, redcoat, red-clout, black gown, blue-gown, red-gown, black-hood, white-hood, blackjacks, bluejacket, red-jacket, yellowjacket, green apron, greenjerkin, bluebonnet, blue-ribbonist, white ribboner, bigwig, blue-collar, white-collar, pink-collar, gold-collar, red collar, purple collar, orange collar, green collar, scarlet collar, brown collar, black collar, grey-collar, blue-socking, smarty-boots, bootlick(er), piece of skirt, stuffed shirt, bad hat, black hat, red-hat, yellow hat, bluecap, mad-cap, redcap, whitecap, brownshirt, blackshirt, blue shirt, greenshirt, redshirt, shirtlifter, shirt-man, white shirt, redtab, fancy pants, gumshoe, straw shoe, red scarf, white-cloak.*

Б. КЛАС «ПРЕДМЕТИ ДОМАШНЬОГО ГОСПОДАРСТВА (МЕБЛІ, НАЧИННЯ, ІНСТРУМЕНТИ ТОЩО)»: *armchair strategist, armchair critic, armchair traveller, blackballer, bluebottle, chatterbox, green carder, stool-pigeon, desk general, part of the furniture, wet blanket, tin-pot, pot hunter, carpet-bagger, lick-dish, lick-platter, whipping-boy, pencil-neck, regular brick, only a pawn, penny pincher, brown-bagger, red-tapist, yellowknife, yellowhammer, perfect picture.*

В. КЛАС «ЇЖА»: *big cheese, butter-fingers, bread-winner, chocolate box, lollipop man (lady), sandwich man, smart cookie.*

Г. КЛАС «ЗБРОЯ»: *battle-axe, big gun, brown bomber, cannon-fodder, hatchet-man.*

Ґ. КЛАС «СПОРУДИ»: *blue-domer, whited sepulchre, tower of strength.*

Д. КЛАС «ТРАНСПОРТ»: *big wheel, fifth wheel, third wheel, motor-mouth, slow coach.*

2.2. Денотативні дескриптори

А. КЛАС «СОЦІАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЛЮДИНИ» (ідентифікація об'єкта за ознакою атрибуту, пов'язаного із життям і стосунками людей у певному суспільстві):

(а) інституційна (належність до певної організації, установи, закладу тощо), пор.: *black-hood* «a non-regent member of the senate of the University of Cambridge»; *orange collar* «prison laborers, named for the orange jumpsuits commonly worn by inmates»; *red collar* «Communist Party officials in private companies (in China)»; *whitecap*

«one of a self-constituted body in the United States who commit outrages upon persons under the pretence of regulating public morals»;

(б) професійна (пов'язана із певною професією або професійною галуззю, професійною діяльністю), пор.: *black collar* «workers in illegal professions»; *bluebottle* «policeman»; *brown bomber* «Aus. slang [introduced in 1946 as jobs were created for disabled war veterans] an officer employed to enforce parking regulations; a traffic warden or 'parking cop'»; *lollipop man (lady)* «a traffic warden who escorts children across the road»; *pink-collar worker* «someone working in the care-oriented career field or in fields historically considered to be women's work»; *red-clout* «a military policeman; U.S. a porter at a railway station»; *scarlet collar* «workers in the sex industry»;

(в) етнічна (належність до певної етнічної групи, пов'язаний з культурою певного етносу), пор.: *bluecap* «a Scot, a Scotchman»; *yellowknife* «an Algonquian people living east of Great Slave Lake, Canada, being closely related to the Chipewyan, and speaking the same language»;

(г) історична (пов'язана із певною історичною подією), пор.: *bluecoat* «U.S. a soldier in the Federal army during the Civil War»; *greycoat* «U.S. a soldier of the Confederate army in the American Civil War»;

(г) статусна (яка засвідчує певний соціальний стан людини), пор.: *black hat* «Australian slang a newly-arrived immigrant»; *brown-bagger* «U.S. Services' slang a married man»; *grey collar* «elderly individuals working beyond the age of retirement».

Б. КЛАС «ЦІННІСНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЛЮДИНИ» (ідентифікація об'єкта за ознакою його індивідуальної або суспільної оцінки):

(а) етична (позитивна або негативна оцінка об'єкта), пор.: *black hat* «U.S. colloq. a bad guy»; *white-hat* «U.S. slang a good man»; *whited sepulchre* «innocent and pure in appearance, but dirty and corrupt within»;

(б) інтелектуальна (оцінка об'єкта за ознакою його розумових якостей, вмінь), пор.: *black gown* «a learned man»; *hatchet-man* «a person who is expert at destroying the reputation of an opponent»; *new collar* «someone who develops technical and soft skills needed to work in the contemporary technology industry through nontraditional education paths»; *purple collar* «skilled workers; information technology workers»; *smart cookie* «a clever person who makes good decisions»; *smarty-boots* «a know-all, someone who knows all the answers»;

(в) емотивна (оцінка об'єкта, зумовлена чинником емоційного ставлення до його якостей, поведінки тощо), пор.: *battle-axe* «a domineering, aggressive woman, one who likes to take charge of any activity»; *regular brick* «a kind-hearted, unselfish person»; *stuffed shirt* «a pompous bore»; *wet blanket* «one who spoils other people's fun by ill-humour or excessive seriousness, a depressing influence»;

(г) експресивна (оцінка об'єкта за ознакою певної образної характеристики), пор.: *butter-fingers* «someone who lets something slip between his fingers as if they were made of butter»; *boot-licker* «one who curries favour; a toady, a sycophant»; *lick-dish* «one who is over-fond of eating, one who eats greedily or to excess, a glutton»; *motor-mouth* «someone who talks a lot»; *slow coach* «someone who is very slow in his actions»; *sandwich man* «a man who carries advertising boards both in front and behind»;

(р) естетична (оцінка об'єкта з позицій уявлення про прекрасне або огидне), пор.: *perfect picture* «lovely to look at»: *The bride was a perfect picture* (PDEI, p. 152);

(д) утилітарна (оцінка об'єкта в аспекті його практичного використання), пор.: *stool-pigeon* «a person employed as a decoy by criminals»; *straw shoe* «a professional false witness hired by an unscrupulous attorney»; *whipping-boy* «someone who is made responsible for the mistakes and faults of another»; *bread-winner* «the wage-earner who supports the family»;

(е) нормативна (оцінка об'єкта в аспекті визначеної норми, правила, припису), пор.: *armchair strategist* «one who plans a military operation from the security of his own home without having to fight»; *brown-bagger* «U.S. a person who brings their own lunch to work»; *blue-domer* «one who does not go to church, preferring to worship beneath the 'blue dome' of heaven»; *desk general* «a general whose experience has been limited to administration, and who has had no battle experience»; *fancy pants* «an over-sophisticated person»; *pot hunter* «someone who takes part in sporting events for the sake of the prizes and not for the fun of it»; *red-tapist* «one who adheres strictly or mechanically to official routine»;

(є) тіміологічна (оцінка об'єкта за ступенем його важливості, цінності та значущості), пор.: *big gun* «a person of distinction or importance; one who is great or eminent in anything»; *cannon-fodder* «men who are regarded by the high command as unimportant enough to sacrifice in war»; *chocolate box* «a face who possesses pretty features but is lacking in individuality or distinction»: *She was a nice chocolate box* –

nothing more (PDEI, p. 160); *only a pawn* «a person of a very minor importance»; *third wheel* «someone who is in a situation where they are not needed»; *tin-pot* «a self-important official who inspects an active unit in the army and expects a lot of ceremony and fuss».

В. КЛАС «СЕМІОТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЛЮДИНИ» (ідентифікація об'єкта з певним стереотипно-символічним смислом, канонізовано або конвенціоналізовано закріпленим у суспільній свідомості):

(а) символічна (ідентифікація об'єкта з певним канонізованим у суспільстві смислом), пор.: *tower of strength* «a person one can always turn to for sympathy and support in times of trouble», див. *tower* в (Cooper, 1987, p. 175);

(б) квазісимволічна (ідентифікація об'єкта з певним конвенціоналізованим у суспільстві смислом), пор.: *blackballer* «one who casts a vote rejecting somebody»; *blue-ribbonist* «a total abstainer who wears a blue ribbon as a badge of his principles»; *white ribboner* «one who wears a white ribbon as a badge of temperance; a teetotaler».

2.3. Регулярні співвідношення сигніфікативних та денотативних дескрипторів

Найчисленнішим класом сигніфікативних дескрипторів є клас «одяг». Артефактні назви, які належать до цього класу, кодують інформацію про соціальні (інституційну, професійну, етнічну, історичну, статусну) та ціннісні (етичну, інтелектуальну, емотивну, експресивну, нормативну, тіміологічну) характеристики людини. Для класу «предмети домогосподарства» визначальними є соціальні (професійна) та ціннісні (емотивна, експресивна, естетична, утилітарна, нормативна, тіміологічна) характеристики. Клас «їжа» орієнтований на соціальні (професійну) та ціннісні (інтелектуальну, експресивну, утилітарну, тіміологічну) характеристики. Для класу «зброя» істотними є соціальні (професійна) та ціннісні (інтелектуальна, емотивна, тіміологічна) характеристики. Для класу «споруди» основними є ціннісні (етична, нормативна) та семіотичні (символічна) характеристики. Клас «транспорт» обмежений фрагментом ціннісних (експресивної, тіміологічної) характеристик людини.

Найрепрезентативнішим класом денотативних дескрипторів є клас «ціннісна характеристика людини». Клас виявляє регулярні співвідношення зі всіма класами сигніфікативних дескрипторів. Для

класу «соціальна характеристика людини» характерне співвідношення з класами «одяг», «їжа», «предмети домогосподарства» та «зброя». Менш численним є клас «семіотична характеристика людини», який співвідноситься з класами «одяг», «предмети домогосподарства» та «споруди».

3. Когнітивні моделі антропометричних артефактних номінацій

Регулярні співвідношення сигніфікативних та денотативних дескрипторів антропометричних артефактних номінацій відображають певний смисловий аспект номінації – актуалізацію тих антропометричних смислів, які репрезентують наші уявлення про людину в її взаємодії зі світом матеріальних речей. Підставою номінативної репрезентації таких смислів слугують антропометричні когнітивні моделі (АКМ) – базисні елементи мовної когніції, які формують «концептуальний каркас» для реалізації номінативних стратегій артефактних назв. Антропометричні артефактні номінації можуть бути реалізовані на основі трьох типів АКМ:

АКМ I: хтось має щось (чогось) БІЛЬШЕ або МЕНШЕ від того, що зазвичай має людина. Модель задає орієнтир тим артефактним номінаціям, які актуалізують антропометричні смисли 'надмірність' або 'нестача'. Активізація цих смислів в етносвідомості та формування відповідної структури мовного знака фіксує факт розширення стереотипізації на основі кількісної характеристики об'єкта номінації, пор.: *bigwig, fifth wheel, third wheel, slow coach* та ін.

АКМ II: хтось має щось НЕ ТАКЕ, що зазвичай має людина. Цей тип моделі характерний для тих артефактних номінацій, які актуалізують антропометричний смисл 'відмінність'. Домінуючий статус цієї ознаки визначається фактом розширеної стереотипізації на основі якісної характеристики об'єкта номінації, пор.: *black-hood, bluecap, bluecoat, brownshirt, orange collar* та ін. Сценарій стереотипізації розгортається на тлі протиставлення людини як типового представника певного суспільства, пор.: *bluecoat* «a person who wears a coat that is blue», та як соціальної особи, що виконує визначені функції в суспільстві, пор.: *bluecoat* «a police officer; a soldier in the U.S. Army in earlier times».

АКМ III: хтось має щось ТАКЕ, чого зазвичай не має людина. Використання цього типу моделі характерне для ціннісно

зумовленої номінації. Залучаючи мовні знаки на позначення якостей, невластивих більшості людей, цей тип номінації фіксує в номінативній структурі антропометричний смисл 'винятковість'. Підґрунтям розширеної стереотипізації у цьому випадку стає оцінка. Сформована на основі індивідуальних або суспільних суджень про якість, цінність, достоїнства об'єкта номінації, оцінка кваліфікує об'єкт як особливе, подекуди неординарне явище, пор.: *butter-fingers, purple collar, smarty-boots, wet blanket* та ін.

Варто відзначити, що виокремлені моделі не є самодостатніми для вивершення номінативних стратегій артефактних назв. Стратегії можуть бути реалізовані на основі залучення декількох моделей. Зокрема, номінація *fancy pants* «an over-sophisticated person» виявляє ознаки моделі АКМ III, позаяк вказує на прирощення смислу 'винятковість', пор.: *fancy* «of superfine quality or exceptional appeal» (RHWUD). Поза тим, номінація також актуалізує антропометричний смисл 'надмірність' (АКМ I) за ознакою перевершення міри, норми вияву якості, пор.: *over-* «over or beyond' in degree or quality» (OED), пор. корелят *fancy pants* «an overly dressed up person» (UD).

4. Висновки

Антропометричні артефактні номінації – це ідіоматичні назви, які характеризують людину за ознакою певного матеріального об'єкта (артефакту). Англійські номінації засвідчують виразну тенденцію до соціалізації, аксіологізації та семіотизації артефактного світу людини і підтверджують закономірність зумовленості номінативних процесів чинником предметно-пізнавальної діяльності людини. Номінативні стратегії антропометричних артефактних назв в англійській мові реалізовано на основі лінгвокогнітивного механізму розширеної стереотипізації. Такий механізм регулює концептуальне наповнення структури мовного знака залежно від того, яка ознака стереотипу набуває домінуючого статусу в процесі номінації. Актуалізація відповідної ознаки в етносвідомості представників англійської мовної спільноти створює підґрунтя для експлікації в номінативній структурі артефактних назв додаткових антропометричних смислів – семантичних позицій знака, які кодують інформацію про певний матеріальний об'єкт. Реалізацію таких смислів визначають антропометричні когнітивні моделі – базисні елементи мовної когніції, які слугують підґрунтям номінативного втілення інформації про людину в її взаємодії зі світом матеріальних речей.

Перспектива реконструкції мовної картини матеріального світу людини визначає доцільність дослідження антропометричних артефактних номінацій у зіставно-типологічному аспекті. Вибір аспекту зумовлений тенденцією сучасних семантичних студій до поглибленого аналізу лексичних номінацій у споріднених і неспоріднених мовах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Аладько, Д.О. (2014). Номінації артефактів в аспекті категоризації матеріального світу. *Одеський лінгвістичний вісник*, 4, 4-7.
- Андрейченко, О. (2012). Артефактна метафора в політичному дискурсі (на матеріалі сучасних українських ЗМІ). *Культура народів Причорномор'я*, 239, 102-105.
- Арутюнова, Н.Д. (1976). *Предложение и его смысл. Логико-семантические проблемы*. Москва: Наука.
- Арутюнова, Н.Д., & Ширяев, Е.Н. (1983). *Русское предложение. Бытийный тип: структура и значение*. Москва: Русский язык.
- Баранов, А.Н. (2014). *Дескрипторная теория метафоры*. Москва: Языки славянской культуры.
- Васильева, О.Г. (2006). *Концептуальна семантика субстантивних композитів-бахуврихі (на матеріалі антропосемічної лексики сучасної англійської мови)*. Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. Київський національний лінгвістичний університет, Київ.
- Деменчук, О.В. (2004). Когнітивно-ономасіологічні особливості ідіоматичних бахуврихі антропосемічного поля в англійській мові. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Філологія*, 7(2), 90-101.
- Демьянков, В.З. (1994). Когнитивная лингвистика как разновидность интерпретирующего подхода. *Вопросы языкознания*, 4, 17-33.
- Крипке, С. (1982). Тождество и необходимость. В: Н.Д. Арутюнова (Ред.), *Новое в зарубежной лингвистике. Логика и лингвистика (проблемы референции)*, 13, 340-376. Москва: Радуга.
- Кубрякова, Е.С. (2004). *Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира*. Москва: Языки славянской культуры.
- Кустова, Г.И. (2005). О семантическом потенциале слов энергетической и экспериенциальной сферы. *Вопросы языкознания*, 3, 53-79.

- Омельченко, Л.Ф. (1989). *Английская композита: структура и семантика*. Дисс. ... д-ра филол. наук. Киевский национальный университет имени Тараса Шевченка. Институт филологии, Киев.
- Петрова, Л.А. (2002). Актанты семантической позиции глаголов физического воздействия. *Культура народов Причерноморья*, 27, 81-86.
- Рахилина, Е.В. (2008). *Когнитивный анализ предметных имен: от сочетаемости к семантике*. Москва: Русские словари.
- Селиверстова, О.Н. (2004). *Труды по семантике*. Москва: Языки славянских культур.
- Селіванова, О.О. (2004). *Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти)*. Київ-Черкаси: Брама.
- Телия, В.Н. (1996). *Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты*. Москва: Языки русской культуры.
- Тищенко, О.В. (2017). Концепт *НИТКА* як артефакт і предметний символ у фразеологічному та паремійному контексті польської, української та англійської мов. В: Н.В. Петлюченко (Ред.), *Концепты и контрасты* (с. 162-173). Одесса: Издательский дом «Гельветика».
- Топоров, В.Н. (1995). *Миф. Ритуал. Символ. Образ: исследования в области мифопоэтического*. Москва: Прогресс-Культура.
- Шатуновский, И.Б. (1996). *Семантика предложения и нереперентные слова (значение, коммуникативная перспектива, прагматика)*. Москва: Языки русской культуры.
- Carrara, M., & Mingardo, D. (2013). Artifact categorization. Trends and problems. *Review of Philosophy and Psychology*, 4, 351-373.
- Cooper, J.C. (1987). *An illustrated encyclopaedia of traditional symbols*. London: Thames and Hudson Ltd.
- Grimm, S., & Levin, B. (2017). Artifact Nouns: Reference and Countability. In: *Proceedings of the 47th Annual Meeting of North East Linguistic Society (NELS 47)*. GLSA (Graduate Linguistics Student Association). Amherst, MA: University of Massachusetts.
- Levin, B., Glass, L., & Jurafsky, D. (2019). Systematicity in the semantics of noun compounds: The role of artifacts vs. natural kinds. *Linguistics*, 57(3), 429-471.
- Siefkes, M. (2012). The semantics of artifacts. How we give meaning to the things we produce and use. Available at: <http://www.gib.uni-tuebingen.de/own/journal/upload/d964eaab22a1dc852fdaf93c6c91e2dc.pdf>.